

Taidehistoria ja lähialat keskustelevat tilasta, ympäristöstä ja ruumiista

Maunu Häyrynen & Ilona Hankonen

doi.org/10.23995/tht.142676

Tahiti – Taidehistoria tieteenä -lehden alkuvuoden 2023 kirjoituskutsussa haettiin kirjoittajia teemanumeron tilasta, ympäristöstä ja ruumiista.

Teema perustui taidehistorioiden ja maisemantutkimuksen edelliskeväänä järjestämään yhteiseen tutkijaseminaariin. Väljällä muotoilulla oli tarkoitus saada aikaan vuoropuhelua taidehistorian ja muiden tilaa tutkivien humanististen alojen kesken. Tässä myös onnistuttiin: numeron kirjoittajakuntaan kuuluu taidehistorian ja muiden taiteen tutkijoiden lisäksi maisemantutkimuksen, visuaalisen kulttuurintutkimuksen ja arkkitehtuurin edustajia aihepiirien liikkeessä kansallispuistojen, keskustasaneerauksen ja puukirkkojen tilallisuuksista performatiiviseen sukupuoleen ja posthumanistiseen eläintutkimukseen.

Tila, ympäristö ja ruumis kytkettyvät monin tavoin taidehistorian tutkimuskenttään. Siinä missä alan tutkimuksen pääpaino on perinteisesti ollut tilan ja sille annettujen merkitysten analyysissä ja asettamisessa laajempaan kulttuuriseen kontekstiin, tämän rinnalle ovat viime vuosikymmeninä nousseet tilan arkiset käytöt sekä niiden vuorovaikutus materiaalien tilojen ja tiladiskurssien kanssa. Tilojen merkitykset eivät synny vain muodonannon välityksellä vaan jatkuvana tilan, sosiaalisten merkitysten ja käytöjen vuorovaikutuksena, joka on myös ruumiillista ja performatiivista. Vuorovaikutuksen piiriin kuuluvat tämän päivän tutkimuksessa myös muut kuin ihmistoimijat. Tilaan, ympäristöön tai ruumiiseen liittyvät tutkimusnäkökulmat ylittävät tieteenalarajoja, mikä näkyy hyvin myös tässä erikoisnumerossa. Kyse ei kuitenkaan ole yhtenäiseen teoriakehykseen perustuvasta ihmistieteiden paradigmanmuutoksesta vaan useista rinnakkaiskeskusteluista taidehistorian ja muiden alojen välillä.

Kysymyksenasetteluiltaan artikkelit muodostavat läpileikkauksen taidehistorian ja sen lähialojen viime vuosikymmenten tutkimuskeskusteluista alkaen aina Rudolf Wittkowerin käsityksistä arkkitehtonisen tilan symboliikasta.

1980-luvun tilallinen käänne näkyy puolestaan Henri Lefebvren tilan yhteiskunnallista ”trialektiikkaa” sekä Michel Foucault’n ja Michel de Certeau’n tilakäytäntöjen teoriaa hyödyntävissä artikkeleissa, minkä pohjalta tilan tuottaminen, kokeminen ja mielikuvat nousivat kiinnostuksen kohteiksi. Viimeistään tuolloin suomalaisessa taidehistorian tutkimuksessa ajankohtaistuivat myös feministinen teoria ja tilan sukupuoliisuus esimerkiksi Judith Butlerin, Griselda Pollockin, Linda Nochlinin tai Mieke Balin läpi luettuna.

Vuosituhaten vaihteen jälkeiset keskustelut ympäristömurroksesta heijastuvat ekokritiikissä, sen inspiroimassa humanistisessa ympäristöntutkimuksessa ja näihin läheisesti liittyvässä posthumanistisessa teoriassa, jotka ovat saaneet vahvan jalansijan myös taiteen tutkimuksessa. Subjektia ja ontologisia jäsennyksiä uudelleenarvioiva posthumanistinen tulkintakehys on auttanut löytämään tuoreita näkökulmia kuva- ja sanataiteen ohella arjen kuvakulttuuriin ja digitaalisen kulttuurin tuotteisiin. Posthumanismi, affektiivisuus ja moniaistisuus ovat näkyvästi osana myös tämän päivän humanistista kaupunkitutkimusta.

Paralleelin taidehistorian ja taiteen tutkimuksen tilan teoretisoinneille on muodostanut humanistinen maantiede, joka kulminoitui erityisesti Denis Cosgroven maiseman ikonografiaan. Humanistinen maantiede ja maisemantutkimus ovat olleet tiiviissä yhteydessä taiteen tutkimukseen ja visuaaliseen kulttuurintutkimukseen. Näiden esitetyn maiseman ja sen tulkinnan painotus johti kuitenkin 2000-luvulla vastareaktioon ei-esityksellisten tai enemmän-kuin-esityksellisten teorioiden muodossa, jotka siirsivät huomiota ympäristön materiaalisuuteen, affektiivisuuteen ja ruumiilliseen performatiivisuuteen. Tänä päivänä ekokritiikki, uusmaterialismi, posthumanismi ja ei-esitykselliset teoriat yhdistyvät teoriakudelmaksi niin taiteen (tai taiteellisessa) tutkimuksessa kuin humanistisessa maisemantutkimuksessakin.

Erikoisnumerossa rakennushistorian ja arkkitehtuurin tutkimusta edustavat taidehistorioitsija, Tampereen yliopiston väitöskirjatutkija Hannele Kuitunen sekä taidehistorian professori emerita Eeva Maija Viljo ja arkkitehti Merja Härö. Kuitusen aiheena on modernistisen rakentamisen historiassa vähemmälle tutkimukselle jäänyt keskustasaneeraus, jota hän tarkastelee Henri Lefebvreä seuraten kaupunkisuunnittelun diskurssien, arjen tilakäytäntöjen sekä vaihtoehtoisen kuvittelun ja kamppailun tilan yhteenkiötöytymänä. Tampereen Amurin alueen vanhojen ja uusien käyttöjen ja merkitysten limittymisen tarkastelu tuo lisävyöryä dramaattista muutosta korostaneeseen saneerauskertomukseen. Viljon ja Härön katsaus vanhojen puukirkkojen tilankäsittelyyn edustaa puolestaan suomalaisen rakennushistorian pitkää jatkumoa ja piirtää laajan aineiston pohjalta kuvan Ruotsin ja sittemmin Suomen intendentinkonttorin yhdenmukaistamispyrkimysten sekä rakennusmestarien rakenteiden ja puumateriaalin tajun monitahoisesta vuorovaikutuksesta.

Turun yliopiston maisemantutkimuksen väitöskirjatutkija Chenru Xue on valinnut kohteekseen Pyhä-Luoston kansallispuiston diskursiivisen rakentamisen. Xue tarkastelee kansallispuistoa institutionaalisina teknologioina ja apparaattina Foucault’ta ja Agambenia seuraten. Siinä missä apparaatti toimii tiedon ja vallankäytön strategioiden risteyskohtana, teknologiat muokkaavat suoraan kävijöiden ruumiillista ja emotionaalista kokemusta.

Taiteentutkija, kriitikko ja erikoistutkija Maria Hirvi-Ijäs kirjoittaa Salong 3+ -taiteilijaryhmän aikalaiskeskustelua herättäneestä toiminnasta 1980-luvulla. Ryhmä otti lähtökohdakseen taidesalongin taidehistoriallisesti kehystettynä sukupuolittuneena tilana. Hirvi-Ijäksen mukaan salonki toimi metaforisena tilana, jonka kautta ryhmä kommentoi niin konventionaalisia naiskuin taiteilijaroolejakin liioittelun, huumorin ja ”väärin” paikantuneen materiaalisuuden keinoin.

Väitöskirjatutkijat Mariia Niskavaara Helsingin yliopistosta ja Tiina Salmia Turun yliopistosta käsittelevät molemmat artikkeleissaan lokkeja esittäviä kuvia ja soveltavat näihin posthumanistista analyysia. Niskavaaran tarkastelun kohteena on Magnus von Wrightin keskeneräiseksi jäänyt luonnontieteellinen kuvituskuva Nuori harmaalokki 1800-luvulta. Salmian aineistona on Instagramissa hashtagilla ”seagullselfie” julkaistuja valokuvia.

Niskavaaran posthumanistinen luenta kutsuu vanhasta kuvituskuvasta esiin tiedon hirviön, joka paljastaa teokseen kerrostuneita käsityksiä luontoa koskevasta tiedosta, tiedon objekteista ja subjekteista, tietämisen ja tiedon tuottamisen käytännöistä. Nykyhetken tuotuna ympäristöstään irrotettua harmaalokkiyksilöä esittävä keskeneräinen kuvituskuva asettuu ekokriittisen luennan kautta luontokadon kontekstiin. Valkoiseen taustaansa katoava lintu kysyy, vastaako tapamme tietää luontokadon haasteeseen.

Salmialla puolestaan Instagramin lokkikuvien posthumanistinen luenta tuo esille lokkien affektiivisuuden. Lokki on toimija, joka affektoi ihmistä eri tavoin. Sen kehollinen läsnäolo, ääni ja käyttäytyminen erityisesti kaupunkitilassa haastaa ihmistä. Lokki voi herättää kiinnostusta, viehätystä, inhoa tai pelkoa. Se toimii suhteessa ihmiseen omien intentioidensa pohjalta. Se nappaa jäätelön tai tarkkailee ihmisiä – tai jotain muuta – taivaalta tai tähytyspaikaltaan. Spontaani valokuva lokista ja kuvan julkaiseminen sosiaalisen median alustalla ilmentää lokin aikaansaamia affekteja. Kuva on ihmisen ja linnun yhdessä tuottamaa kulttuuria.

Neylan Ogutveren Aular, visuaalisen kulttuurin opiskelija Lundin yliopiston taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitoksella kohdistaa ekokriittistä luentaa Plasticity-videopeliin, jonka aiheena on muovisaaste. Artikkelin aiheena olevan pelin funktio ei ole ainoastaan viihteellinen, vaan se sisältää myös ympäristökasvatuksellisen tavoitteen. Peli esittelee muovisaasteen vaikutuksia

ekosysteemissä ja pelissä suoritettavat tehtävät liittyvät näiden vaikutusten korjaamiseen pelin virtuaalisessa maailmassa. Samalla peli itsessään on muovia. Muovimaterian toimijuus rakentaa sillan muovia ympäristöongelmana käsittelevän pelin ja reaalimaailman muovisaasteen ja sen hallinnan käytäntöjen välille.

Teemaan kiinnittyvät myös erikoisnumerossa esitellyt kaksi lektiota Turun yliopiston taidehistoriasta. Hilja Roivaisen lektio käsittelee pohjoismaisen nykytaiteen utooppista maisemankuvausta yhdistellen kiinnostavasti taidehistoriallista perspektiiviä maisemantutkimuksen representaatio- ja ei-esityksellisiin teorioihin. Roivaisen väitöskirjassaan tutkimat kuvataiteilijat hyödyntävät pastoraalisen ja pittoreskin maisemataiteen topoksia uusilla tavoilla ympäristökriisiä kommentoiden. Lorella Scacco keskittyy puolestaan immersivisen tilankuvauksen historiaan panoraamasta videotaiteeseen hyödyntäen työssä Maurice Merleau-Pontyn fenomenologiaa.

Maunu Häyrynen on Turun yliopiston maisemantutkimuksen professori ja dosentti Helsingin yliopiston taidehistoriassa. Hän on tutkinut mm. Helsingin kaupunkipuistojen historiaa, Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentumista, ylirajaista maisemaa ja kulttuurisuunnittelua sekä julkaissut näistä.

FT Ilona Hankonen on väitellyt maisemantutkimuksen alalta ja perehtynyt tutkimustyössään luonnon ja kulttuurin rajapinnoille sijoittuviin kysymyksiin.